

w wyborze pomiędzy antykoncepcją a odpowiedzialnym rodzicielstwem. Autor, opierając się na przesłankach antropologicznych i nauce Kościoła, jednoznacznie odrzuca antykoncepcję. Tak zwane naturalne planowanie rodziny przedstawia w aspekcie pozytywnym, a więc nie jako doskonały środek na zapobieganie poczęciu, ale jako szansę przybliżenia się do dziecka od samego jego początku. Przez znajomość swojej płodności małżonkowie mogą przekazać życie w sposób świadomy, mogą je przywitać w chwili, w której zostaną nim obdarowani.

O ile u początków życia nie było jeszcze naszej decyzji, o tyle potem całe nasze wzrastanie jest przymierzaniem się do wyboru pomiędzy życiem a śmiercią. Kolejnymi etapami są skoki rozwojowe, jak przejście z dzieciństwa do okresu młodzieńczego, a potem w świat dorosły. Analogicznie do rozwoju biologicznego i psychicznego dokonuje się rozwój religijny, w którym momentami przełomowymi są wydarzenia sakramentalne, będące zamknięciem jednego procesu rodzenia się a zarazem początkiem nowego narodzenia, którego kresem ma być Zmartwychwstanie. Świadome i owocne przeżycie nowego narodzenia wymaga wtajemniczenia w życie Chrystusa i Kościoła, w czym biorą udział duszpasterze, a w przypadku dzieci również — a raczej przede wszystkim — rodzice. Znamienne jest tutaj twierdzenie autora, że najlepszą formą duszpasterstwa dzieci jest katecheza dorosłych. Oni to katechizować mają swoje dzieci przez opowiadanie im historii biblijnej, pomóc w kształtowaniu sumienia, wtajemniczanie ich w rok kościelny, przygotowanie do liturgii, tłumaczenie Tradycji, jak na przykład zwyczaju św. Mikołaja, który jest figurą ojca.

Książka *Wielorakie narodzenie do miłości* w pełni zasługuje na miano katechumenatu, ponieważ ma charakter misyjny: z jednej strony bowiem przedstawia podstawowe prawdy wiary, z drugiej ukazuje ich zbieżność z ludzkim doświadczeniem. Autor czerpie bogato z nauki Kościoła; dokumentów Soboru Watykańskiego II i wypowiedzi papieży (Jana Pawła II), również często odwołuje się do argumentacji antropologicznej, przestrzegając zarazem odrębności metodologicznej tych nauk. Nie wyprowadza norm z antropologii, ale je przybliża, ukazuje wzajemne uzupełnianie się tych obydwu aspektów jednej rzeczywistości, jaką jest miłość małżeńska i rodzicielska.

Książka ta, jakkolwiek dotyczy głównie tych, którzy się przygotowują do małżeństwa lub już są małżonkami, to jednak daje też cenny materiał ascetyczny dla osób żyjących i pragnących żyć poza małżeństwem. Autor ukazuje wartość i piękno celibatu kapłańskiego. Widzi w nim pomoc dla małżonków, którzy w kapłanie żyjącym w stanie bezżennym mogą dostrzec znak związku z Chrystusem, znak Zmartwychwstania, zwycięstwa nad ciałem włączonym w służbę.

Cenne są uwagi dotyczące wtajemniczenia we wszystkie sakramenty święte, poczynając od chrztu, a skończywszy na namaszczeniu chorych. Wszystko to tworzy jedną całość koncentrującą się wokół tajemnicy tego związku, którego idealnym wzorem jest zjednoczenie Chrystusa z Kościołem — małżeństwa ustanowionego przez Boga dla kontynuowania swojego dzieła stwarzania, nie tylko przez sam akt poczęcia i zrodzenia, ale stwarzania poprzez całe życie, którego szczególnymi momentami decydującymi dla dalszego wzrostu są sakramenty święte, będące czytelnymi znakami współpracy człowieka z Bogiem, jedynym dawcą życia i radości z życia.

Książka może być bardzo dużą pomocą dla katechumenatu małżeńskiego. Stąd też byłoby wskazane, aby była przetłumaczona na język polski i rozpropagowana wśród duszpasterzy.

Ks. Henryk Krzysteczko

Rèinhard Wonneberger, LEITFADEN ZUR BIBLIA HEBRAICA STUTTGARTENSIA, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht 1984, ss. VI, 136.

Wydane na małej poligrafii wprowadzenie do nowego wydania tekstu hebrajskiego Starego Testamentu składa się z siedmiu rozdziałów (s. 1-88), kilku dodatków (s. 89-104), bibliografii (s. 105-116) i kilku skorowidzów (s. 117-136).

W krótkim, I rozdziale („Zum Umgang mit dem Buch”, s. 1-2) autor zapoznaje czytelnika z charakterem książki (wprowadzenie do zagadnień związanych z krytyką tekstu hebrajskiego, pomoc przy korzystaniu z aparatu krytycznego BHS) oraz wskazuje na różne możliwości korzystania z niej (leksykon terminologii używanej w aparacie krytycznym BHS, podręcznik do ćwiczeń z krytyki tekstu, impuls do krytycznego spojrzenia na założenie wydawców BHS). W II rozdziale zatytułowanym „Textkritik” (s. 3-14) stara się autor wykazać na przykładzie kilku tekstów, że krytyka tekstu nie tylko umożliwia odtworzenie pierwotnego tekstu, ale także pozwala na wyciągnięcie pewnych wniosków teologicznych, zwłaszcza wtedy, kiedy uwzględniamy także starożytne przekłady ST. Myśl ta została wyrażona w nagłówku jednego z punktów tego rozdziału: „Textgeschichte als Theologiegeschichte”. III rozdział („Der Text”, s. 15-22) poświęcony jest materialnej stronie obecnego wydania Biblii hebrajskiej: rękopis stanowiący podstawę wydania, masora, wokalizacja, akcenty, podział tekstu w rękopisach. IV rozdział („Die Masora”, s. 23-28) jest praktycznym wprowadzeniem do języka masory umieszczonej w omawianym wydaniu tekstu hebrajskiego (masora parva, masora finalis). Rozdział V („Referenzsystem”, s. 29-32) jest wprowadzeniem do następnego, najobszerniejszego i zasadniczego rozdziału książki oraz zawiera objaśnienie odnośników znajdujących się w tekście hebrajskim, a kierujących do aparatu krytycznego. Rozdział VI („Die Apparatsprache”, s. 33-38) stanowi zasadniczą część książki. Zawiera on zestawienie i wyjaśnienie wszystkich znaków i skrótów używanych w aparacie krytycznym BHS. Po scharakteryzowaniu języka aparatu krytycznego BHS autor rozwiązuje znaki i skróty ujęte w kilkanaście grup tematycznych: znaki wskazujące na warianty tekstu, znaki wskazujące na pochodzenie wariantu, znaki, sigła wyrażające opinię wydawcy, powszechnie stosowane znaki oraz skróty itd. Każdy objaśniany znak autor zaopatrzuje przynajmniej jednym odnośnikiem do tekstu BHS. W ostatnim, siódmym rozdziale („Zur Praxis der textkritik”, s. 79-88) autor formułuje najpierw krytyczne uwagi pod adresem obecnego wydania tekstu hebrajskiego (brak przedstawienia zasad, którymi kierowano się przy sporządzaniu aparatu krytycznego, brak jednolitego kryterium przy opracowywaniu poszczególnych ksiąg przez różnych autorów), ilustrując je konkretnymi przykładami. Autor postuluje wypracowanie teoretycznych wskazań dotyczących zasad wydawania tekstów oryginalnych Pisma Świętego. W obecnej sytuacji narzuca się nagła potrzeba wydania towarzyszącej BHS broszury wprowadzającej w owocne korzystanie z aparatu krytycznego. W dalszej części tego rozdziału autor podaje własną wizję „sztuki” krytycznego wydawania tekstów oryginalnych oraz wprowadza do krytyki tekstu ST.

Książka Wonnebergera zawiera osiem dodatków. Pierwszy („Fragen zur Textgeschichte”, s. 89-94) jest pomyślany jako powtórka problematyki poruszonej w książce. Zawiera pytania i odpowiedzi z zakresu historii i krytyki tekstu biblijnego. Drugi dodatek („Textkritische Besonderheiten einzelner Bücher”, s. 94-97) podaje charakterystykę kolejnych ksiąg ST z pozycji krytyki tekstu. Trzeci dodatek („Beispiele zur Textkritik”, s. 97-98) zawiera przykłady ilustrujące różne zjawiska z zakresu krytyki tekstu. Czwarty dodatek („Genealogie zur Textgeschichte”, s. 98) ukazuje pokrewieństwo świadków tekstu hebrajskiego w układzie chronologicznym. Piąty dodatek („Übersicht zu den Sprachverwandtschaften”, s. 99) to tabela wyliczająca i porządkująca języki semickie. Szósty dodatek („Corrigenda in BHS”, s. 100-101) zawiera zestawienie błędów ortograficznych występujących w BHS z podaniem nazwisk tych, którzy je zauważyli. Siódmy dodatek („Übersicht über die textkritischen Funktionen”, s. 102-103) nawiązuje do rozdziału VI i zawiera samo zestawienie rodzajów znaków, skrótów i sigli używanych w BHS. Ostatni, ósmy dodatek („Hebräische Zahlzeichen”, s. 104) to tabela mająca ułatwić rozszyfrowanie znaków spółgłoskowych używanych jako znaki liczbowe w masorze.

Dołączona do książki bibliografia (s. 105-116) zawiera 208 pozycji. Na końcu książki mamy kilka skorowidzów. Pierwszy („Literatur”, s. 117-120) wylicza cytowanych autorów. Drugi („Termin und Symbole”, s. 120-127) wylicza wszystkie objaśnione znaki aparatu krytycznego. Trzeci („Stichwörter”, s. 127-130) ma charakter skorowidza rzeczowego. Ostatni, czwarty skorowidz („Stellenangaben”, s. 130-136) to skorowidz cytowanych miejsc Pisma Świętego.

Omawiana książka umożliwia zapoznanie się z całą problematyką krytycznego wydania tekstu hebrajskiego w ogólności, a z aparatem krytycznym BHS w szczególności. Dla korzystającego z BHS jest to o tyle ważne, że same wstępy do BHS nie podają, jak to czyni np. K. Aland w *Novum Testamentum Graece* (Stuttgart 1979²⁶, s. 1-72) zasad, którymi kierowano się przy sporządzaniu aparatu krytycznego. Ustalenie takich zasad było tym bardziej nieodzowne, ponieważ — w odróżnieniu od wspomnianego wydania Alanda, tutaj w BHS poszczególne księgi zostały opracowane przez różnych autorów (było ich szesnastu). Autor opracował zagadnienie wyczerpująco. Mamy więc nie tylko rozwiązanie wszystkich skrótów dotyczących rękopisów, przekładów starożytnych, wydań drukowanych, skrótów dotyczących zjawisk gramatycznych itp., ale także szkic krytyki tekstu, wprowadzenie do masory. Interesujące jest zwrócenie uwagi na znaczenie krytyki tekstu dla przesłedzenia rozwoju teologii ST. Wartościowe są propozycje dotyczące „sztuki” krytycznego wydawania tekstów oryginalnych. Przekonują krytyczne uwagi wobec BHS. Książkę lub przynajmniej jej zasadniczą część (rozdz. VI) można uznać za postulowane przez autora podręczne uzupełnienie zbyt skąpych informacji części wstępnej BHS. Autor posługuje się rzadkim, ale praktycznym i zrozumiałym sposobem cytowania. Po nazwisku autora podaje tylko zasadniczy termin tytułu pozycji i stronę. Rozwiązanie tego uproszczonego cytowania znajduje czytelnik w zestawieniu literatury.

Omawiając niniejszą pozycję, narzuca się nieuchronnie chęć porównania jej z książką E. Würthweina, *Der Text des Alten Testaments* (Stuttgart 1952), której celem było wprowadzenie do BHK („Eine Einführung in die Biblia Hebraica”), a w czwartym wydaniu (1973) także do BHS. Problematyka książki Würthweina jest obszerniejsza (przekaz ST w j. hebrajskim, w przekładach starożytnych, krytyka tekstu). Jest zaopatrzona w fotokopie rękopisów biblijnych. Została starannie wydana. Jest napisana w bardziej przystępny sposób. Zawiera jednak objaśnienie zaledwie 115 sigłów używanych w aparacie krytycznym Biblii hebrajskiej. R. Wonneberger objaśnia w swej pracy wszystkie skróty i sigła BHS. Nie ma on zamiaru zastępować książki Würthweina (jest przez niego najczęściej cytowana), lecz znakomicie ją uzupełnia.

Przechodząc do uwag krytycznych, należy zwrócić uwagę na zbytne rozdrobnienie tekstu przez różne punkty i podpunkty, nawet tam, gdzie nie chodzi o jakieś zestawienia czy podziały. Według zamysłu autora ma to ułatwić korzystanie z książki jako ze swego rodzaju leksykonu z hasłami. Z drugiej jednak strony takie poszatkowanie materiału rozrywa niepotrzebnie ciągłość wywodu i prowadzi do nieuchronnych powtórzeń, bo autor ciągle odwołuje się do tych punktów i podpunktów, czasem nawet do znajdujących się na tej samej stronie. Także w samym zestawieniu terminologii aparatu krytycznego występują dość często powtórzenia. Autor nigdzie nie objaśnia, dlaczego klasyfikację terminów aparatu krytycznego rozpoczyna od liczby 12, a nie od jedynki. Nie wiadomo, jaki jest sens drugiego dodatku (ogólne właściwości ksiąg), skoro autor nie podaje odnośników do tekstów, których wspomniane uwagi krytyczne dotyczą. Sporo w książce błędów drukarskich.

Mimo wymienionych braków książka stanowi bardzo przydatną pozycję nie tylko dla początkujących studentów teologii. Dostarcza często informacji, których na próżno szukać w różnych podręcznikowych introdukcjach.

Ks. Antoni Dreja

Clemens Scholten, MARTYRIUM UND SOPHIAMYTHOS IM GNOTIZISMUS NACH DEN TEXTEN VON NAG HAMMADI, „Jahrbuch für Antike und Christentum”, Ergänzungsband 14, Münster 1987, ss. 316.

C. Scholten w rozszerzonej do druku pracy doktorskiej (obronił ją w 1985 r. na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Bonn) zajął się dwoma zagadnieniami: próbą odtworzenia gnostyckich poglądów na temat męczeństwa (martyrium) oraz gnostycką teologią na temat pochodzenia zła. W centrum gnostyckich teologii, ściślej, mitolo-